

Keith Gessen – ”Cum a devenit Stalin stalinist”¹ (Fragmente)

Prăbușirea bruscă a monarhiei care dominase Rusia timp de 300 de ani a produs haos. Rusia devenise deodată, așa cum spunea un participant la evenimente, ”cea mai liberă țară din lume”. Deținuții politici erau eliberați; guberniile din regiunea cunoscută sub numele de Cherta Osedlosti (Pale of Settlement, în limba engleză) erau desființate; popoarele cu aspirații de independență aflate la periferia Rusiei – inclusiv polonezii, balticii, georgienii și ucrainenii – nu mai erau captivi. Așa cum declara Viktor Shklovsky, cunoscut critic literar care, la acea vreme, făcea parte din armata rusă din Persia, ”spectacolul Rusia se terminase; toți se grăbeau să-și ia tălpășița”. Din nefericire, Primul Război Mondial nu se terminase iar Rusia se lupta cu Puterile Centrale încă. Guvernele de după februarie – coalițiile volatile dintre nobilii liberali și reformatorii socialiști – au decis, în mod fatidic, să continue pe acest drum.

În rândul multor revoluționari care se întorceau de la Sankt Petersburg (la acea vreme Petrograd), printre care se număra și Stalin, domnea confuzia. Cu sprijinul unui bolșevic moderat (Lev Kamenev), Stalin a preluat rapid controlul oficiului de partid *Pravda* de la mai tânărul și mai puțin experimentatul Viaceslav Molotov, promovând un program moderat: rămânerea în război și chiar apropierea de alte partide socialiste. Lenin – aflat în Elveția – a început să-l bombardeze pe Stalin cu mesaje prin care îi cerea să adopte o linie mai dură: fără război și fără coaliții socialiste. Stalin l-a ignorat deoarece considera că, acolo unde se găsea, nu cunoștea realitatea. În aprilie, Lenin – care negociase cu germanii să-i faciliteze întoarcerea în Rusia (aceștia înțeleseseră că el ar fi putut avea un efect destabilizator în rândul inamicilor lor) – sosea în stația Finlanda, din Sankt Petersburg și

¹ sursa: <https://www.newyorker.com/magazine/2017/11/06/how-stalin-became-stalinist>

își anunța opoziția radicală față de guvern și participarea la război. Șase luni mai târziu, în octombrie, muncitorii, soldații și marinarii preluau controlul stațiilor de telegraf și al podurilor, arestau guvernul și declarau instaurarea puterii sovietice. În următorii patru ani, au purtat un război civil împotriva tuturor dușmanilor lor, inclusiv împotriva noilor state independente din sud și vest.

În volumele sale *"Stalin: Paradoxul puterii, 1878-1928"*², Stephen Kotkin plasează experimentul sovietic în contextul mai larg al istoriei europene. Da, revoluția a fost un fenomen rusesc, dar a fost și un răspuns la modul în care se făcea politică și la războiul total care a zguduit Europa în primele două decenii ale secolului XX. Prin aducerea imperiului rus în pragul înfometării, Primul Război Mondial a creat condițiile pentru ca bolșevicii să preia puterea. Dar Kotkin spune foarte clar că pierderile masive de pe câmpul de luptă au validat opinia bolșevicilor conform căreia sistemul capitalist-imperialist împingea lumea spre sinucidere și, în percepția tuturor, nu punea niciun preț pe viața oamenilor.

Un alt aspect important al situației internaționale era ceea ce urma să se numească "încercuirea capitalistă". După ce bolșevicii au preluat puterea și s-au retras din război, foștii aliați ai Rusiei s-au alăturat războiului civil de partea anti-bolșevicilor albi. Forțele britanice au acționat în nord; în sud, se aflau forțe britanice și franceze; un batalion ceh, în retragerea spre țară pe traseul liniei de cale ferată trans-siberiene, a cucerit o parte din vestul Siberiei. Niciuna dintre aceste forțe nu a desfășurat acțiuni de luptă prea intense și, în 1920, ele erau deja plecate. Dar intervenția lor i-a convins pe bolșevici că puterile capitaliste nu vor înceta să acționeze până când comunismul nu va fi distrus. După încheierea războiului civil, Stalin privea cu înfrigurare cum guvernele europene erau răsturnate de grupări mici de complotiști ambițioși. În 1922, în Italia, Mussolini devenea Prim ministru după o simplă amenințare cu organizarea unui marș în Roma. În Polonia, câțiva ani mai târziu, Józef Piłsudski prelua Varșovia. România, Ungaria și statele baltice – toate erau dominate de dictaturi de dreapta și ostile puterii sovietice.

Unul dintre elementele importante îl reprezintă relația dintre Stalin și Lenin. Stalin a jucat un important dar secundar în Revoluția din Octombrie; protagoniștii au fost, fără îndoială, Lenin și Trotsky. Lenin era genial, un strateg unic într-o generație, cotind-o la dreapta când alții o coteau la stânga, atacând când alții se retrăgeau, având mereu în minte obiectivul pe care îl urmărea. Trotsky era un orator desăvârșit, unul dintre cei mai buni scriitorii propagandiști ai secolului XX, un om care nu se temea de nimic. El a condus Sovietul de la Petrograd – organul reprezentativ al muncitorilor și soldaților din capitala imperiului – în lunile cruciale dinaintea revoluției, construind apoi, de la zero, Armata Roșie care avea să câștige războiul civil. Kotkin este de părere că o revoluție de stânga oricum ar fi avut loc în Rusia în 1917, dar nu era nevoie de două, cea de-a doua fiind radical comunistă. *"Puciul bolșevic ar fi putut fi prevenit cu două gloanțe: unul pentru Lenin și unul pentru Trotsky"*, mai scrie Kitkin. Însă niciunul pentru Stalin.

Totuși, când a fost nevoie de construcția unui partid de masă care să administreze un stat puternic, Lenin s-a văzut nevoit să apeleze la Stalin. S-a dovedit că Stalin era un maestru organizator, stabilind linii clare de autoritate și motivând oamenii. Oricine s-a aflat vreodată în preajma revoluționarilor de stânga recunoaște cât de utile sunt aceste calități. În 1922, Lenin a creat o nouă funcție pentru Stalin: cea de Secretar General al Partidului Comunist.

Însă îndoielile cu privire la relația cu Lenin îl vor bântui pe Stalin de-a lungul întregii sale vieți politice. Criticii săi (conduși de Trotsky) nu încetau niciodată să-i amintească de rolul secundar pe care l-a jucat în Revoluția bolșevică. De asemenea, îi aminteau de documentul pe care Lenin în redactase cu puțin timp înainte să sufere cel de-al treilea accident vascular-cerebral, în care cerea îndepărtarea lui Stalin. *"Tovarășul Stalin"*, a scris sau dictat Lenin, *"o dată devenit Secretar General, a concentrat puteri nelimitate și nu sunt sigur dacă va fi întotdeauna capabil să folosească această autoritate cu suficientă prudență"*. Într-un addendum la scrisoare (aparent după

² Penguin Books, 13 octombrie 2015

un incident în care Stalin a criticat-o pe soția lui Lenin, Nadezhda Krupskaya), Lenin era și mai categoric: *"Stalin este prea impertinent, iar acest defect – deși tolerabil în mediul nostru și între noi, comuniștii – a devenit de neacceptat pentru un Secretar General"*. Lenin spera că această scrisoare va fi citită în plenul următorului congres al partidului. În schimb, ea a fost citită în cadrul unor grupuri de lucru restrânse unde situația putea fi mai ușor controlată, documentul nefiind publicat în Uniunea Sovietică decât după moartea lui Stalin.³ [...]

Un alt scenariu referitor la cheștiunea succesiunii, mult mai plauzibil în opinia lui Kotkin, este acela că Stalin a fost, pur și simplu, persoana cea mai calificată pentru a prelua puterea. Trotsky pretinde că Stalin era un adept al manipulării birocrăției, afirmația dorindu-se a fi una insultătoare. În fapt, această calitate era esențială pentru guvernarea unui stat modern, iar asta explică de ce Stalin dobândise atâta putere chiar în timpul vieții lui Lenin. Trotsky nu era potrivit pentru munca administrativă atât de plictisitoare. Chiar și în exil, el își submina constant aliații și se certa cu prietenii săi. În evaluarea obiectivă a lui Kotkin, Trotsky *"nu era conducătorul care credeau oamenii că este, ori cel care s-a dovedit a deveni Stalin"*. [...]

Mult mai semnificativă a fost activitatea lui Stalin în timpul războiului civil. Când a mers pe frontul de sud, la Stalingrad, pentru a încerca să întoarcă situația în favoarea bolșevicilor, a provocat un dezastru, intrând în conflict cu ofițeri din timpul regimului țarist care salvaseră Armata Roșie de la înfrângere, apoi urmărind (și executând) presupușii dușmani ai poporului.

Cu toate acestea, tovarășii bolșevici ai lui Stalin nu înțelegeau cu cine aveau de-a face. Pe perioada conducerii colective care a urmat după moartea lui Lenin, un grup s-a aliat cu Stalin pentru a-l îndepărta pe Trotsky; alt grup s-a aliat tot cu Stalin pentru a-i îndepărta pe membrii primului grup. Și tot așa. Ar fi exista, într-adevăr, o altă cale pentru revoluția bolșevică: cea naivitate, idealism și lipsă de viclenie demonstrate de atât de mulți vechi bolșevici rămân o dovadă a decenței lor. Kotkin propune o serie de argumente interconectate pentru a explica apariția stalinismului: rigiditatea conspirativă a bolșevismului, dominația totală a societății de către stat (în absența proprietății private), personalitatea stranie a lui Stalin și presiunea geopolitică. O încercare a unor oameni determinați să facă schimbări radicale într-o țară atât de mare nu s-ar fi petrecut fără vărsare de sânge. Iar criza financiară mondială și instabilitatea din Europa aveau să dureze cel puțin un deceniu. Dar nimeni nu a anticipat amploarea violenței.

Primul volum al lui Kotkin se încheie cu anul 1928, când Stalin, după ce își consolidase puterea, călătorește în Siberia pentru a lansa ceea ce avea să devină războiul lui împotriva țărănimii. Cel de-al doilea volum⁴ începe în același loc. Însă ceva se întâmplase între timp. Stalin, cel din primul volum, reacționa la stimulii externi într-un mod mai mult sau mai puțin rezonabil. Stalin din cel de-al doilea volum își pierduse rațiunea și deținea controlul absolut.

Așa cum arată Kotkin, Revoluția din Octombrie a însemnat, de fapt, două revoluții. Prima a fost cea din orașe, asaltul asupra Palatului de Iarnă, lupta pentru Kremlin. Cealaltă, o revoluție mult mai amplă, a avut loc în mediul rural. Acei țărani care, vreme de secole, fuseseră subjugăți și brutalizați de nobilime, s-au răsculat și i-au alungat pe aceștia de pe pământurile lor. Apoi au reîmpărțit terenurile între ei și au început să le lucreze. În timpul războiului civil, bolșevicii organizau raiduri periodice pentru a lua cereale necesare războiului – ceea ce a condus, până la urmă, la foametea îngrozitoare din 1921, în urma căreia milioane de oameni au murit. După sfârșitul războiului însă, Lenin a introdus *Noua Politică Economică*. Aceasta legaliza parțial întreprinderile private și ușura considerabil povara de pe umerii țărănimii. Consecința a fost că, la zece ani de la Revoluția din Octombrie, majoritatea terenurilor din Uniunea Sovietică se aflau în proprietate privată.

³ Kotkin prezintă, în legătură cu acest document, două scenarii. Primul este că scrisoarea ar fi fost un fals, dată fiind starea deteriorată a sănătății lui Lenin. (n.n.)

⁴ "Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941,"

Pentru Stalin, acest lucru nu era de acceptat. O dată ce și-a consolidat puterea, el a criticat această stare de lucruri. Credea că va urma un alt război european și că, pentru a supraviețui, Rusia trebuia să se industrializeze. *"Suntem cu 50 – 100 de ani în urma țărilor avansate"*, declara el în 1931. *"Trebuie să recuperăm acest decalaj în zece ani. Fie vom reuși, fie ne vor strivi."* Industrializarea rapidă necesita ca țăranii să livreze cerealele statului conform unei planificări; tot ea presupunea ca mulți țărani să devină muncitori în industrie. URSS avea nevoie de cooperative mari și mecanizate, precum cele din Statele Unite. Iar țăranimea proprietară de terenuri și independentă reprezenta o amenințare. *"Fie distrugem clasa culacilor⁵"*, spunea Stalin în 1929 folosind termenul de țăran "bogat" sau "lacom", *"fie culacii vor deveni o clasă a capitaliștilor și vor lichida dictatura proletariatului."*

Tragedia colectivizării agriculturii inițiată de Stalin s-a desfășurat în mai multe etape. În vara lui 1929, mai mult de 25.000 de tineri bolșevici "școliți politic" au fost împrăștiați în zonele rurale, cu sarcina de a crea cooperative agricole. În sate, ei au întâmpinat o rezistență feroce. Majoritatea țăranilor nu doreau să renunțe la efectivele lor de animale și să fie înregimentați în ferme mamut; astfel că au început, în masă, să își taie animalele și să le consume. Când bolșevicii veneau să le ceară cerealele, țăranii îi împușcau – doar în 1930 au fost omorâți peste o mie. [...]

Așa-numiții culaci au fost arestați și exilați, uneori chiar omorâți. Proprietățile le-au fost confiscate. Apoi definiția de "culac" a fost extinsă. În URSS-ul pauper de la finalul anilor '20, nu existau două milioane de culaci. Și totuși, atâția au fost arestați sub această acuzație. La finalul colectivizării, cinci milioane de oameni fuseseră "de-culacizați".

Tăierea efectivelor de animale, arestările în masă și rechiziționarea unei imense cantități de cereale a dus, inevitabil, la diminuarea rezervelor de alimente. Primăvara rece și seceta din timpul verii din 1931 au fost un dezastru. Șefii locali și regionali îi cereau lui Stalin să relaxeze cotele de rechiziționare a cerealelor însă acesta a rămas neînduplecat; credea că țăranii aveau rezerve ascunse și refuzau să le predea. Oamenii nu mai aveau ce mânca. Atunci când au încercat să-și părăsească satele și să plece la orașe, au fost blocați de detașamente armate; când au încercat să intre în silozurile guvernului unde se aflau cerealele rechiziționate, au fost împușcați. Se estimează că între 5 și 7 milioane de oameni au murit de foame și de boli. Aproape 4 milioane dintre aceștia erau din Ucraina, unde foametea a fost însoțită de arestări și execuții ale intelectualilor naționaliști. [...] *"Foametea a fost sovietică"*, notează Kotkin. Pierderile de vieți omenești, pe timp de pace, au destabilizat țara și partidul. Pentru prima dată, existau critici serioase la adresa lui Stalin în rândul partidului și discuții despre înlăturarea lui. Însă era prea târziu. [...]

În timp ce Occidentul era blocat de Marea Criză economică, Uniunea Sovietică se industrializa într-un ritm rapid. Planurile cincinale care stabileau obiective pentru economia sovietică erau pline de exagerări și fantezii, dar sovieticii chiar au construit o industrie auto și una a oțelului; au construit canale și căi ferate; au extras nichel din regiunea Arctică, aur din est și cărbune din Donbas. Unele dintre aceste munci erau prestate de deținuții din Gulag; altele de muncitori prost plătiți care locuiau în corturi și spații improvizate. Totul s-a realizat cu o ineficiență imensă și cu pierderi de vieți omenești. Dar s-a realizat. Uniunea Sovietică a început construcția de camioane, tancuri și avioane. Când a fost nevoie, ele au întors soarta războiului.

Kotkin afirmă că regimul de teroare al lui Stalin a avut mai multe cauze cumulative. Mai întâi presiunea (din anii '20) a testamentului lui Lenin. Apoi dezastrul colectivizării și opoziția pe care a provocat-o în interiorul partidului. A urmat, în 1932, sinuciderea soției lui Stalin, Nadejda Alliluieva,

⁵ "Culac" este un termen peiorativ folosit pe scară largă în limbajul politic sovietic, prin care erau numiți țăranii relativ bogați din Imperiul Rus, care stăpâneau ferme mai întinse (peste 8 acri – 3,2ha) și care foloseau mâna de lucru angajată, ca rezultat al reformei lui Stolîpin începută în 1906.

apoi, în 1934, asasinarea prietenului său apropiat, Serghei Kirov, în 1934, tânărul conducător al Leningradului.

Cel mai iritant, din perspectiva lui Stalin, a fost că era criticat din interiorul partidului. Era criticat pentru că nu era Lenin. Nu construise singur un partid revoluționar pe care să-l propulseze ulterior la putere în cea mai mare țară din lume. Și făcuse și greșeli. Ceruse Armatei Roșii să captureze Liovul, în 1920, contribuind la pierderea Poloniei; ceruse comuniștilor chinezi să se alieze cu naționaliștii, ceea ce a provocat mii de morți; decizia cea mai nefericită era că refuzase să permită partidelor comuniste europene să se alieze cu social-democrații – o decizie care l-a ajutat pe Adolf Hitler să ajungă la putere. Așa cum notează Kotkin, *”niciodată, în cadrul unor alegeri libere și corecte, nașiștii nu ar fi câștigat mai multe voturi decât o alianță dintre comuniști și social-democrați”*.

Însă, mai presus de aceste erori, era dificultatea absolută și înnebunitoare de a governa o țară atât de mare. Stalin, așa cum este el descris de Kotkin, era obsedat de gestionarea afacerilor statului. El continua să îl citească pe Lenin și se confrunta cu acesta în mintea lui. Era conducătorul unui vast imperiu socialist, dar niciunul dintre înțelepții socialiști nu-l puteau consilia – niciunul nu gândise dincolo de revoluție. Cum să procedeze ca să fie ascultat? Cum să se asigure că supușii săi îi sunt loiali? Cum să protejeze statul de încercările de a fi preluat (așa cum Trotsky spunea că se întâmplă) de o birocrație bine înrădăcinată și arivistă?

La fel ca și în cazul colectivizării, teroarea s-a petrecut în etape. Primele victime au fost oficialii de rang înalt ai partidului care susținuseră opoziția lui Trotsky sau se opuseseră colectivizării. Aceștia au fost acuzați de conspirație pentru a-l asasina pe Stalin sau de a fi spioni în slujba unor puteri străine. Din arhive, avem acum transcrierile ședințelor Comitetului Central, cum ar fi aceasta din octombrie 1937:

”Tovarășul Stalin are cuvântul.

Stalin: Prima chestiune privește membrii Comitetului Central. În perioada de la plenara din iunie și cea de acum, câțiva membri ai CC au fost înlăturați din CC și arestați: Zelensky (care s-a dovedit a fi un agent secret al poliției țariste), Lebed', Nosov, Piatnitsky, Khataevich, Ikramov, Krinitsky, Vareikis – cu totul 8 persoane... Mai mult, în aceeași perioadă, 16 persoane care își depuseseră candidatura pentru a deveni membri ai CC au fost arestate: Grinko, Liubchenko – care s-a sinucis, Yeremin, Deribas – care s-a dovedit a fi spion japonez, Demchenko, Kalygina, Semenov, Serebrowsky – care s-a dovedit a fi spion, Shubrikov, Griadinsky, Sarkisov, Bykin, Rozengol'ts – care s-a dovedit a fi spion german-englez-japonez.

Voci: Wow!”

Cei arestați au fost apoi torturați, forțați să stea în picioare zile în șir, bătuți cu pumnii, băte sau lămpi. Li s-au scos ochii și li s-au perforat urechile. Unii a murit din cauza bătăilor, alții au rămas paralizați. Alții au fost împușcați după aceea. Unii au supraviețuit și au fost trimiși la Gulag. Cei mai cunoscuți bolșevici au fost supuși unor procese publice grotești iar transcrierile acestor procese au fost traduse și circulat în lumea întreagă. Adepții stângii occidentale își storceau creierile încercând să înțeleagă cum vechii bolșevici recunoscuseră crime pe care nu le comiseseră. [...]

Așadar, prima fază a terorii a fost percepută ca o chestiune în interiorul partidului. Însă teroarea s-a extins rapid și dramatic. Un adevărat șoc a fost găsierea, în arhive, a Ordinului NKVD nr. 00447/iulie 1937 *”Despre operațiunile de represiune împotriva foștilor culaci, a criminalilor și a altor elemente anti-sovietice”*. Pe trei coloane, ordinul stabilea cote de execuții și încarcerări pe regiuni (cea de-a treia coloană reprezenta totalul). 4.000 să fie împușcați în regiunea Sverdlovsk, 6.000 să fie încarcerați sau trimiși la Gulag. 1.000 să fie împușcați și 3.500 să fie încarcerați în regiunea Odessa. Autoritățile locale puteau și au cerut ca aceste cifre să fie mai mari; ordinul original stabilea numărul execuțiilor la 75.950, dar acesta a fost, în final, crescut cu 356.105. De fapt,

numărul celor executați a fost aproape de 400.000. În aceeași vară din 1937, NKVD-ul a emis o serie de ordine împotriva comunităților etnice din URSS considerate a fi vulnerabile la solicitările inamicilor săi. Aceste două "operațiuni" au constituit cea mai mare parte din numărul de 1.500.000 de arestați și aproape 700.000 de persoane executate în 1937 și 1938.

Ce era în minte lui Stalin? Oare chiar credea că are atâția dușmani sau că vechii săi prieteni erau cu toții spioni britanici? Nimeni nu știe. Dar Kotkin arată, în mai multe rânduri, cum Stalin edita transcrierile interogatoriilor, pe care le transmitea ulterior membrilor apropiați din cercul său de putere. Aparent, Stalin voia să demonstreze ceva: fusese avertizat că există spioni în anturajul său iar acum avea și dovada. Nu avea niciun dubiu că și alții aveau mâinile pătate de sânge la fel ca și el. Le solicita părerea iar aceștia cereau ca execuțiile să continue, așa cum știau că se așteaptă de la ei s-o facă. [...]

Viaceslav Molotov, devenit cel mai loial protector, declara mai târziu: *"Este incert dacă acești oameni erau spioni, dar ei aveau legături cu spioni, iar ceea ce era cel mai important era că, în moment decisive, nu erau de încredere"*. Suspiciunile regimului erau o proiecție criminală a propriei sale critici. Cu cât Stalin devenea mai tiran, cu atât mai mulți oameni aveau motive să își pună întrebări în legătură cu acțiunile sale și să-l abandoneze. Stalin trebuia să continue execuțiile, altfel nu ar fi fost niciodată în siguranță.

Cifrele sunt greu de înțeles. Conform estimărilor, Stalin a fost responsabil pentru moartea a 10 – 12 milioane oameni în timp de pace, aici fiind incluse și victimele foametei. Cea mai cruntă perioadă a terorii a fost între 1937 – 1938, când 1.500 de persoane erau împușcate în fiecare zi. Majoritatea erau cetățeni obișnuiți, prinși într-un mecanism care nu avea alt scop decât acela de a-și realiza cotele. Însă și Partidul Comunist era distrus – în multe provincii, primii secretari, adjuncții lor, toți dispăruseră. Redacții întregi ale publicațiilor fuseseră înlăturate. Corpul de ofițeri al armatei fusese distrus. 500 din primii 767 de comandanți fuseseră arestați și executați; la fel 13 din cei 15 generali cu grad înalt. Kotkin se întreabă: *"Care altă mare putere și-a executat vreodată 90% din comandanții săi militari? Ce regim care a făcut asta se așteaptă să supraviețuiască?"* Și totuși, acesta a supraviețuit. Kotkin se mai întreabă cum de nu s-a găsit nimeni să îl asasineze pe Stalin. Nimeni nu îndrăznește. Fără îndoială, se temeau pentru viața lor dar există ceva caracteristic terorii – oamenii sperau (până când era prea târziu) că valul îi va ocoli. Cei care au supraviețuit Gulagului descriu cum deținuții comuniști erau întotdeauna siguri că ceilalți erau vinovați. Noaptea, în celule, visau să-l întâlnească pe Stalin și să-l convingă de nevinovăția lor.

Teroarea s-a încheiat în toamna lui 1938, cu înlăturarea șefului NKVD, Nikolai Yezhov. Acesta a fost învinuit pentru "excese" și, în cele din urmă, executat. Unii dintre cei arestați au fost eliberați. Anchetatorii i-au bătut pe subalternii lui Yezhov pentru ca aceștia să admită că bătăile în urma cărora fuseseră obținute mărturisirile fuseseră executate la ordinul acestuia. Însă poliția secretă a continuat să aresteze și să omoare oameni.

Pe lângă toate celelalte, teroarea a slăbit semnificativ poziția internațională a URSS. Temerea justificată a lui Stalin în privința unui nou război a făcut ca acest război să devină și mai posibil. Francezii și britanicii, luând în considerare să ia poziție față de invadarea Cehoslovaciei de către Hitler, în 1938, știau că nu se puteau baza pe epuizata Armată Roșie. Și mai rău, teroarea făcuse din Stalin un aliat de neacceptat pentru britanici. Kotkin arată că prima opțiune a lui Stalin, înainte de război, nu a fost Hitler, ci Chamberlain. El i-a trimis acestuia documente care conțineau termeni foarte specifici în vederea creării unei alianțe. Chamberlain a refuzat. Stalin ucisese sute de mii de cetățeni, însenase procese foștilor săi camarazi și făcuse epurări în rândul aliaților săi socialiști din Spania. Hitler avea să-l întreacă; însă, în 1939, Stalin omorâse mult mai mulți oameni. Așa cum notează Kotkin, *"era un potențial partener extrem de ciudat pentru puterile occidentale"*. În plus, sovieticii erau socialiști și nerecunoscuseră datoriile din epoca țaristă.

Obosit să mai aștepte un răspuns din partea britanicilor, Stalin îl invită pe ministrul german de externe, Joachim von Ribbentrop, la Moscova. Ei decid rapid încheierea unui pact de neagresiune și împărțirea Europei de Est. Acordul a fost semnat de Ribbentrop și de noul ministru de externe al lui Stalin, Molotov. O săptămână mai târziu, trupele lui Hitler trec granița poloneză; două săptămâni mai târziu, Armata Roșie trece și ea granița poloneză, din cealaltă parte. Sovieticii capturează și execută 15.000 de ofițeri polonezi în pădurile de la Katyn și în alte locuri. În ceea ce privește partea germană, Einsatzgruppen⁶ asasinează oficiali și intelectuali polonezi și îi obligă pe evreii din Polonia să poarte Steaua lui David.

Hitler și Stalin nu s-au întâlnit niciodată. Cel mai aproape s-au aflat când Molotov a avut două întâlniri cu Hitler, în noiembrie 1940. Molotov a avut o abordare dură. El a cerut să afle ce însemna "Noua ordine" a lui Hitler pentru Europa și Asia și ce urmăreau trupele germane în Finlanda și România. Conform translatorului lui Hitler, *"niciun oaspete străin nu îi vorbise așa acestuia în prezența mea"*. Pe Stalin l-a bucurat atitudinea neînfricată a trimisului său, însă este posibil ca aceasta să fi grăbit sfârșitul alianței. Hitler s-a simțit insultat și dezlegat de orice înțelegere.

Curând, Stalin a început să primească semnale privind iminența unei invazii a Germaniei. În ciuda terorii, rețeaua lui de spioni anti-naziști era cea mai bună din lume. Hitler a emis un ordin strict secret pentru desfășurarea Operațiunii Barbarossa, invazia URSS, la mijlocul lui decembrie 1940. În două săptămâni, Stalin avea pe masă descrierea detaliată a operațiunii. În lunile care au urmat, pe măsură ce germanii își mutau cea mai mare parte a trupelor terestre și aeriene și efectivele logistice la granița cu URSS, Stalin primea din ce în ce mai multe informații însă le-a desconsiderat total. Nu mai avea încredere în nimeni, nici măcar în spionii săi. În mai 1941, când – cu doar șase săptămâni înainte de invazie – Pavel Fitin, șeful NKVD-ului i-a adus cele mai credibile rapoarte actualizate care arătau că operațiunea era în plină desfășurare, Stalin a explodat. *"N-ai decât să-ți trimiți la naiba sursa din cartierul general al aviației germane! Nu e o sursă, este un dezinformator."* Ținând cont de faptul că Stalin îi executase pe atâția șefi ai serviciilor secrete – în cazul celui al informațiilor militare, pe ultimii cinci – oficialul nu a îndrăznit să răspundă. Fitin – care, mai târziu, a organizat rețeaua de spioni care infiltrasă Proiectul Manhattan⁷ – a remarcat următoarele: *"În ciuda informațiilor solide și a intenției ferme de a ne apăra punctul de vedere referitor la documentul primit de la Direcția de informații, eram într-o stare de încordare. era vorba de liderul partidului și al țării, cel care se bucura de o autoritate absolută. Și se putea întâmpla ca ceva să nu-l mulțumească pe Stalin sau să constate o neglijență din partea noastră, ceea ce ne-ar fi pus, pe oricare dintre noi, într-o situație îngrozitoare."*

Aceasta a fost situația din lunile care au precedat invazia. Totuși, trebuie spus că, pe lângă informațiile reale, Stalin primea și semnale false pe care germanii le transmiteau în mod deliberat. Cea mai semnificativă (cea pe care Stalin dorea să o creadă) era aceea că trupele germane masate la graniță erau doar o cacealma care ar fi culminat cu un ultimatum din partea lui Hitler, posibil pentru o "împrumutare" pe termen lung a Ucrainei. În această situație, Stalin putea câștiga timp. Faptul că ofițerii lui nu erau pregătiți încă pentru o confruntare militară cu Hitler nu era un secret pentru Stalin. Chiar și vechiul său aliat – Kliment Voroshilov, ministrul apărării – ar fi țipat la el, după campania din Finlanda, cu un an înainte: *"Tu ești de vină pentru asta! Tu ești cel care a distrus cadrele militare"*.

În 1941, a avut loc o largă mobilizare a forțelor sovietice. La granița de vest, erau masate aproape trei milioane de soldați – o apărare înfricoșătoare dar vulnerabilă. Stalin se temea că Hitler se va folosi de orice pretext, fie el nesemnificativ, pentru a lansa invazia și le-a atras atenția forțelor sale militare să nu desfășoare nicio acțiune de provocare. Suspiciunea patologică a lui Stalin și lipsa lui

⁶ Einsatzgruppe era denumirea unor grupări paramilitare formate de Heinrich Himmler și operate de SS înainte de și în timpul celui de-al doilea război mondial.

⁷ Proiectul Manhattan a fost proiectul de cercetare și dezvoltare a primei arme nucleare în timpul Celui de-Al Doilea Război Mondial de către Statele Unite ale Americii, Regatul Unit și Canada

de scrupule reușiseră să țină țara în afara războiului timp de doi ani, cu doi mai mulți decât Țarul Nicolai al II-lea, în Primul Război Mondial. Dar acum nu mai era timp.

Cel de-al doilea volum al lui Kotkin se încheie cu un episod în biroul lui Stalin de la Kremlin, din 21 iunie 1941. Era o zi de sâmbătă, înaintea invaziei germane. Cei doi comandanți șefi – Semyon Timoshenko și Giorgy Zhukov – i-au prezentat evaluările lor, bazate pe mărturia unui defector german. Invazia era, într-adevăr, iminentă. Stalin era sceptic, însă găsisese în Timoshenko și Giorgy Zhukov doi oameni în care putea avea încredere. Prin urmare, le-a permis acestora să emită ordinul prin care trupele de la graniță să fie desfășurate în poziții de luptă și prin care să disperseze forțele aeriene.

Însă ordinul venea prea târziu. Până când a fost emis, sabotorii germani (cei reali) trecuseră linia frontului și tăiaseră comunicațiile. Majoritatea ofițerilor nu știau nimic. Cei mai mulți au fost uciși, în acea noapte, în timp ce dormeau. Forțele aeriene au fost distruse la sol. În următoarele luni, germanii au ucis sau capturat majoritatea armatei sovietice, au ocupat Ucraina, au asediat Leningradul și s-au apropiat de Moscova. Fusese un deceniu îngrozitor în care foametea a ucis milioane de oameni, alte milioane fuseseră încarcerăți, torturați și omorâți. Însă, pentru Stalin și pentru cei care trăiau în imperiul său, ceea ce era mai rău abia acum avea să urmeze.